

ВИХОВНІ ТЕХНОЛОГІЇ. ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА

УДК 37:[008:316.454.52]-052

Григорій ПУСТОВІТ,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри природничо-математичної освіти
Рівненського ОІППО

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ДІТЕЙ ТА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті схарактеризовано низку питань розвитку позашкільної освіти, формування інтелектуально розвиненої, духовно збагаченої, фізично здорової і соціально адаптованої особистості до викликів і загроз суспільного життя; частково розкрито один із провідних аспектів позашкільної освіти – формування компетентностей міжкультурної комунікації дітей та учнівської молоді.

Ключові слова: позашкільна освіта, заклади позашкільної освіти, освітньо-виховний процес, формування компетентностей міжкультурної комунікації.

В статті охарактеризован ряд вопросов развития внешкольного образования, формирование интеллектуально развитой, духовно обогащенной, физически здоровой и социально адаптированной личности к вызовам и угрозам общественной жизни; частично раскрыт один из ведущих аспектов внешкольного образования – формирование компетенций межкультурной коммуникации детей и учащейся молодежи.

Ключевые слова: внешкольное образование, учреждение внешкольного образования, образовательно-воспитательный процесс, формирование компетенций межкультурной коммуникации.

The article characterizes certain issues of the development of out-of-school education, as well as the formation of personality who is intellectually developed, spiritually enriched, physically healthy and socially adapted to the challenges and threats of social life. Moreover, the formation of competences of intercultural communication of children and youth as one of the leading aspects of out-of-school education has been partially found.

Key words: out-of-school education, out-of-school educational institutions, educational process, formation of competencies of intercultural communication.

Постановка проблеми. Розвиток суспільних відносин характеризується помітними регіональними як соціальними, політичними, економічними зрушеннями, так і суперечливими тенденціями, з одного боку – демократизацією суспільних відносин і збереженням коріння національної культури на регіональному рівні, а з іншого – посиленням негативних тенденцій нівелювання результатів цих процесів. Особливості національної освіти сьогодні полягають у майже адекватному потребам сучасності й окремої зростаючої особистості оновленні освітньо-виховного, розвиваючого і соціалізуючого змісту освіти на всіх рівнях її реалізації, спрямованих на ефективну підготовку особистості до життя в динамічному і взаємозалежному світі. У зв'язку з цим у сучасних умовах чергового за останні два десятиліття реформування національної системи освіти в контексті соціальних та економічних модернізаційних процесів, демократизації суспільства та гуманітаризації освіти, підвищення попиту підлітків та їхніх батьків на додаткові освітні послуги актуалізуються значні соціально-педагогічні можливості саме позашкільної освіти.

Мета статті полягає в розкритті питань розвитку позашкільної освіти, формуванні інтелектуально розвиненої, духовно збагаченої, фізично здорової і соціально адаптованої особистості до викликів і загроз суспільного життя та характеристиці одного з провідних аспектів позашкільної освіти – формування компетентностей міжкультурної комунікації дітей та учнівської молоді.

Виклад основного матеріалу. Сутність позашкільної освіти як складової національної системи освіти України характеризують специфічні умови її функціонування, а саме: диференційованість, динамічність, доступність, гнучкість і варіативність змісту, форм, методів та засобів організації.

Зміст позашкільної освіти в порівнянні з базовою середньою загальною чи професійною освітою ґрунтується на інших засадах. Такими засадами є особистісні замовлення дітей і їхніх батьків щодо здобуття якісної позашкільної освіти, формування інтелектуально розвиненої, духовно сформованої, творчої і соціально активної особистості, громадянина та патріота. Сутність цих замовлень постійно розвивається під впливом не лише суб'єктивних, а й об'єктивних чинників, змінних суспільних викликів і загроз, у чому і простежується динамічність означеної ланки освіти, її нестандартність та варіативність.

Сьогодні особливість позашкільного освітнього процесу розглядається в єдності навчання, виховання, розвитку, соціальної адаптації та в цілому соціалізації зростаючої особистості завдяки застосуванню не лише традиційних, а й інноваційних педагогічних методик, спрямованих на найповніше задоволення інтересів і потреб дитини, допомогу їй зорієнтуватися і самореалізуватися у складній багатогранній соціокультурній ситуації. Ще однією важливою особливістю освітнього процесу позашкільних навчальних закладів (позашкільних закладів освіти – за новим Законом України «Про освіту») є його безперервність у часі (навчальний рік у цих закладах, на відміну від загальноосвітніх закладів освіти, продовжується протягом календарного року та під час канікул), а також географічних меж здійснення позашкільної освіти (екологічні експедиції, туристичні походи, екскурсії, дослідницька діяльність у довіллі та її моніторинг, профільні табори тощо). У такий спосіб освітньо-виховний процес у цих закладах практично немає фіксованих термінів завершення і послідовно переходить з одного етапу на інший – від створення умов, сприятливих для творчої діяльності дітей та учнівської молоді до забезпечення їхнього співробітництва у творчому процесі та самостійної творчості, яка і формує потребу особистості в подальшому творчому індивідуальному сприйнятті довкілля [8, с. 28-33].

Наступною особливістю сучасної позашкільної освіти є те, що вона здійснюється в закладах, які покликані сприяти соціальній адаптації особистості в реальному житті, у відкритій системі соціалізації і розглядається як найбільш демократичний та гнучкий засіб залучення сім'ї і громади до ефективної співпраці в освіті, розвитку та вихованні дитини. Останнє передбачає самостійний вибір і використання суб'єктами освітнього процесу доступного для сприйняття змісту освіти, різноманітних форм, методів і засобів її здобуття з урахуванням вікових особливостей, здібностей та інтелектуальних можливостей дітей.

Важливою особливістю сучасної системи позашкільної освіти є те, що її концептуальні і методичні основи базуються на історично обумовлених традиціях освіти і вихованні особистості, створених представниками різних спільнот України, суспільних та родинних цінностях, ідеях, поглядах, переконаннях, ідеалах і реалізуються закладами позашкільної освіти в позаурочний час, дитячими і молодіжними організаціями та творчими об'єднаннями за місцем проживання, іншими установами та закладами освіти. Отже, сьогодні набуття дитиною позашкільної освіти розглядається як цілеспрямований і цілісний процес, провідною ідеєю якого є всебічний розвиток зростаючої особистості [6, с. 152-163].

Отже, врахування зазначеного вище дає підстави сформулювати головну мету позашкільної освіти, сутність якої полягає у створенні ефективних,

а головне – комфортних для дитини умов для її творчого, інтелектуального, духовного та фізичного розвитку у вільний від навчання в середніх закладах освіти час, підготовки до життя на основі задоволення освітніх потреб шляхом залучення до науково-експериментальної, дослідницької, техніко-конструкторської, художньої, декоративно-прикладної, еколого-природничої, туристсько-краєзнавчої та інших видів творчості.

Зважаючи на вищезазначене, сформулюємо завдання сучасної позашкільної освіти:

- формування суспільно-громадського досвіду особистості як громадянина і патріота;

- розвиток, стимулювання та реалізація її духовного і творчого потенціалу;

- створення системи пошуку, розвитку й підтримки юних талантів і обдарувань для формування творчої та наукової еліти в різних галузях суспільного життя;

- залучення до особистісно значущих соціокультурних цінностей, потреба в яких не забезпечується системою базової освіти;

- задоволення її потреб у професійному самовизначенні;

- забезпечення соціально-педагогічного захисту неповнолітніх та організація їхнього дозвілля;

- розвиток психофізичних ресурсів, зміцнення здоров'я, підтримка працездатності впродовж усього періоду навчання;

- виховання вольових якостей, формування активної життєвої позиції, здорового способу життя.

Із метою вирішення означених завдань важливими є розробка і конструювання змісту позашкільної освіти на основі дотримання таких підходів:

- *конкретно-історичного*, який спрямовує розроблення змісту освіти на вирішення найбільш актуальних для конкретного етапу суспільного розвитку питань навчання, виховання, розвитку і соціалізації дитини відповідно до суспільно-історичних тенденцій і подій розвитку української історії та сучасності;

- *особистісно орієнтованого*, за якого в центрі освітнього процесу стоять інтереси і потреби зростаючої особистості, формування її якостей, ціннісних орієнтацій відповідно до вимог суспільства на основі врахування вікових особливостей дітей;

- *діяльнісного*, який визначає спрямування змісту позашкільної освіти на формування в особистості системи наукових знань, уявлень, умінь і практичних навичок, що забезпечать виховання соціальної активності та творчої соціально значущої діяльності в суспільстві;

- *культурологічного*, який забезпечує побудову культуротворчої складової змісту позашкільної освіти на засадах його гуманізації, цілеспрямованого використання надбань національної, європейської та світової культур; єдність загальнолюдських і національних цінностей, що забезпечує у змісті позашкільної освіти духовну єдність української національної культури з культурою народів світу, розвиток культури всіх національних меншин, що проживають на території України.

Варто відзначити, що окреме важливе місце в модернізації позашкільної освіти сьогодні належить загальнодержавним процесам децентралізації, що відповідно передбачає автономію (самостійність) закладів позашкільної освіти різних типів та форм власності, інших центрів позашкільної освіти у вирішенні основних питань конструювання навчально-виховного змісту, розвитку різноманітних (не лише традиційних, а й інноваційних) форм співробітництва та партнерства всіх учасників педагогічної діяльності.

У цьому контексті особливого значення набуває гармонізація родинної і суспільної освіти, яка передбачає створення сприятливих умов для забезпечення добровільного партнерства і корисної співпраці того, хто вчиться, його родини, а також держави як рівноправних суб'єктів освітньо-виховного процесу в закладах позашкільної освіти. Крім того, автономність закладів позашкільної освіти передбачає можливість широкого вибору змісту, форм, методів, методик і засобів навчання й виховання дітей та учнівської молоді, альтернативність у задоволенні їхніх духовних запитів, пізнавальних та інтелектуальних інтересів, запровадження поліваріантності навчальних програм, поглиблення і розширення їх практичної спрямованості, диференціації та індивідуалізації освітньо-виховного процесу.

Водночас особливого значення нині набуває дотримання в побудові змісту позашкільної освіти науковості і системності знаннєвої компоненти, що забезпечує оптимальні умови для розширення і поглиблення засобами освіти вагомих для кожної особистості, що навчається, об'єктивних законів, понять і способів практичних дій в їхній навчально-практичній діяльності, а також забезпечення інтегруючої функції процесів навчання, виховання, розвитку, соціальної адаптації і в цілому соціалізації дітей та учнівської молоді. У контексті останнього особливого актуальності сьогодні набуває виховання самостійності та активності зростаючої особистості у здобутті позашкільної освіти завдяки створенню такої психолого-педагогічної атмосфери, яка сприяє виявленню і розвитку пізнавальної самостійності та прояву на цій основі обдарованості і таланту зростаючої особистості в навчально-виховній чи практичній діяльності в довіллі. Саме останнє, тобто надання позашкільній освіті практичного спрямування, забезпечує можливість набуття дитиною певних допрофесійних знань, умінь і навичок, розвиває самостійність у виборі орієнтирів на майбутню трудову діяльність, у такий спосіб створюються умови успішного її входження в суспільне життя. Тобто педагогічний колектив сучасного позашкільного навчального закладу, щоб бути конкурентоспроможним в освітньому полі держави, має усвідомити необхідність забезпечення учнів різного віку такими освітніми методиками і технологіями, які давали б змогу ефективно розвинути інтелектуальні і психологічні ресурси особистості, сформувати її систему цінностей, сприяти духовно-моральному і фізичному вдосконаленню і, як результат, виховати гармонійно і соціально зрілу креативну особистість.

Отже, однією з провідних проблем позашкільної освіти є формування готовності дітей та учнівської молоді до міжкультурної комунікації. Вирішення цього питання детермінується значними соціально-політичними й економічними викликами і загрозами, характерними для сучасного українського суспільства, історія якого – це історія багатовікової етнічної та культурної взаємодії різних народів, різних мов, стереотипів, світоглядів, традицій, культур і загалом ментальності. Отже, на історично визнаних українських землях накопичено значний, а в більшості випадків унікальний досвід мирного і взаємодоповнюючого співіснування народів, цивілізацій, культур, різних віросповідань. Протягом століть мірилом і визнанням етнічних цінностей та стабільності в суспільстві

була єдність суспільних устремлень і духовної злагоди представників різних етносів і народностей. Зі свого боку ідентичність українського народу – це насамперед громадянська єдність народу за умови збереження, розвитку та взаємозбагачення всього культурного і духовного розмаїття поліетнічного суспільства.

У такому контексті обов'язковим є включення до змісту позашкільної освіти на всіх рівнях її здійснення національного та загальноєвропейського соціокультурного компонентів, що має забезпечити реалізацію стратегічного курсу орієнтації України на європейську інтеграцію. Розроблення і запровадження у практику змісту інтегрованих курсів, навчально-виховних, розвивальних, соціально адаптаційних проектів для дітей різного віку, участь у яких має підготувати молоде покоління до повноцінного існування в поліетнічному не лише українському, а й європейському просторах. Отже, одним із найважливіших завдань вітчизняної позашкільної освіти стає формування у свідомості молодого покоління чітких уявлень про спільну українську і разом європейську належність, розвиток почуття відповідальності за спільне майбутнє [10, с. 3-5; 11, с. 27-30; 4, с. 6-8; 5, с. 8-9; 9, с. 17-19].

Отже, нині перед системою позашкільної освіти актуалізуються складне завдання підготовки дітей і учнівської молоді до повноцінної життєдіяльності в умовах діалогу культур, тобто міжкультурної комунікації. Вирішення цього завдання має забезпечити зміцнення культурної консолідації в українському суспільстві. Водночас не менш гостро постала проблема виховання толерантного ставлення до інших культур та формування поваги до них. Таким чином, міжкультурна комунікація стає пріоритетом сучасного життя українського суспільства, а отже, пріоритетом сучасної позашкільної освіти.

Під формуванням компетентностей міжкультурної комунікації в дітей і учнівської молоді нами розуміється організація процесу освіти, розвитку і соціалізації особистості дитини, що забезпечує формування позитивного ціннісно-емоційного ставлення до власної участі у міжкультурній комунікації не лише в межах закладу позашкільної освіти, а й у межах дитячої субкультури; розвиток особистісних якостей і здатностей активно застосовувати їх у різних ситуаціях міжкультурної взаємодії. Отже, процес формування компетентностей міжкультурної комунікації зростаючої особистості набуває позитивної динаміки за умов, коли він складається з логічно й ієрархічно вибудованих складових, якими є: когнітивна, емоційно-ціннісна, особистісна, мотиваційно-потребнісна і вчинково-поведінкова.

Отже, когнітивна складова включає в себе системні знання, уміння і практичні навички дітей зі здійснення ними міжкультурної комунікації, розуміння дитиною сутності і характерних особливостей різних культур, їх схожості та відмінностей. Провідним чинником, який забезпечує рівень і якість міжкультурної взаємодії дитини в учнівсько-педагогічному колективі закладів позашкільної освіти, є безпосередня міжкультурна взаємодія під час вирішення спільних завдань чи здійснення практичних дій і діяльності в довіллі. Тобто процес формування компетентностей дітей і учнівської молоді міжкультурної комунікації нами розглядається як послідовна і логічно вибудована трансформація етапів освіти, виховання, розвитку і соціалізації зростаючої особистості, у процесі яких вона засвоює міжкультурні знання і виробляє вміння та практичні навички міжкультурної комунікації.

Водночас емоційно-ціннісна складова забезпечує розвиток чуттєвого сприйняття дійсності, що оточує дитину, формування її системи цінностей, які сприяють усвідомленню цінності духовних символів і культурних надбань інших народів, їх значення для побудови міжкультурної взаємодії, гуманізації процесів співпраці в учнівсько-педагогічному колективі закладів позашкільної освіти та у спілкуванні з однолітками, а головне – усвідомленню цінності культурних надбань усіх народів, які мешкають в Україні для її процвітання. Саме особистісні цінності, на думку І. Д. Беха, якщо їх внутрішню природу і побудову виводити з процесів смислоутворення, становлять внутрішній стрижень особистості. Відповідно цілі і наміри духовно зрілої особистості, вкорінені в системі індивідуальних цінностей, починають виконувати функцію організації її життєдіяльності, завдяки чому «... така особистість активно використовує їх для вирішення не побутових, а насамперед смисловиттєвих проблем...» [2].

Особистісна складова в тісній взаємодії з емоційно-ціннісною складовою забезпечує формування ключових, а отже, важливих для дитини як індивідуальних, так і соціально значущих якостей, котрі мають забезпечити ефективну міжкультурну комунікацію на різних рівнях освіти і в різних життєво важливих ситуаціях. Серед таких якостей провідними є: толерантність, гуманність, громадянська відповідальність, соціальна активність, патріотизм.

Змістом мотиваційно-потребнісної складової сформованої компетентності міжкультурної комунікації (у сім'ї, закладах середньої і позашкільної освіти, суспільстві) є вивчення не лише рідної культури, але й культур інших народів, потреба у спілкуванні і взаємодії з однолітками чи з молодшими і старшими учнями інших національностей, усвідомлення міжкультурних відносин як суспільної цінності [1].

На завершальному етапі формування компетентностей міжкультурної взаємодії саме вчинково-поведінкова складова забезпечує вироблення, розвиток, а головне – прояв індивідуальних вчинків, поведінки і діяльності зростаючої особистості в учнівсько-педагогічному колективі закладів позашкільної освіти. Отже, саме вчинки і діяльність зростаючої особистості, що спрямовані на ефективну вибудову як індивідуальної, так і колективної міжкультурної комунікації, забезпечують позитивний результат – успішне вирішення дітьми й учнівською молоддю освітніх, розвивальних, виховних завдань та здійснення практичних дій зі спільного вирішення різноманітних життєво важливих для них ситуацій.

Вирішення цих важливих питань може бути ефективним за умови розвитку професійної компетентності педагогів закладів позашкільної освіти. Насамперед це пов'язано з необхідністю запровадження в освітньо-виховний процес означених закладів освіти ефективного педагогічного супроводу дозвілєвої діяльності дитини, у змісті якого провідним стає відмова від вузького погляду на її освіту, виховання і розвиток, сутність якого переважно складає саме інтелектуальний розвиток зростаючої особистості, а перевага надається процесам соціального й морального її становлення і таким важливим елементам освітньо-виховного процесу закладів позашкільної освіти, як самоорганізація, самостановлення й самоствердження. У зв'язку з цим процеси освіти, виховання й розвитку дитини в означених закладах

освіти розглядаються нами обов'язково в їх взаємозв'язку, зокрема і як процеси адаптації особистості до соціалізаційних викликів. Однак, урахувавши сучасні трансформації суспільних відносин та їх вплив на процеси засвоєння молодим поколінням нагромадженого соціального досвіду, рівень і динамічність розвитку особистості, є підстави для висновку, що протиріччям процесу освіти і виховання сьогодні є протиріччя між усе зростаючими і динамічними потребами суспільства та темпами, якістю і спрямованістю засвоєння підростаючим поколінням соціального досвіду, а отже, і рівнем готовності молоді до «... виконання відповідних соціальних ролей у майбутньому дорослому житті» [3].

Отже, педагог закладу позашкільної освіти розглядається нами насамперед як суб'єкт педагогічної підтримки розвитку і становлення особистості. Для того, щоб точніше зрозуміти специфічні особливості діяльності педагога закладу позашкільної освіти, необхідно ґрунтовно розглянути сам процес педагогічної підтримки дітей. Оскільки освіту ми трактуємо як взаємодію процесів соціалізації та індивідуалізації на шляху становлення підростаючої особистості, тобто в єдності навчально-виховних впливів на неї, то саме педагог і має виконувати роль супроводження дитини на шляху пізнання нею дійсності, але не бути поведирем, а стати її старшим товаришем, ідеалом, тією людиною з великої літери, яка прийде на допомогу, порадить і не залишить у біді.

В означеному контексті необхідним є чітке визначення сутнісних характеристик діяльності педагога (спеціаліста) закладу позашкільної освіти, яка за нашим трактуванням розглядається насамперед як процес підтримки, координації, корекції і в деяких випадках спрямування діяльності зростаючої особистості з формування компетентностей міжкультурної комунікації на основі обов'язкового врахування її індивідуальних інтелектуальних, духовних та фізичних можливостей. Така особливість освітньо-виховного процесу закладів позашкільної освіти визначає специфіку діяльності педагога, спрямовану на ефективне формування гуманістично спрямованої, толерантної, соціально активної особистості, особистості яка вибудовує власну міжкультурну комунікацію з повагою до інших. Це досягається за умови, коли у професійній діяльності педагога поєднуються такі її компоненти: *соціально-педагогічний* (розкриває сутність проблем взаємодії у психолого-педагогічних системах «дитина – дитина», «дитина – дорослий», «дитина – педагог», «дитина – педагог – батьки – громада» та наслідки цієї взаємодії як морально-соціальну категорію); *психолого-педагогічний* (характеризує побудову змісту позашкільної освіти і виховання та підходи й засади їх реалізації, кінцевим результатом якого є формування життєво важливих компетентностей зростаючої особистості та насамперед умінь і навичок міжкультурної комунікації); *спеціально науковий* (сприяє усвідомленню учнями сутності життєво важливих як індивідуальних, так і колективних освітніх, соціально важливих, екологічних, міжкультурних проблем та визначає ефективні напрями їх вирішення на локальному рівні); *діяльно-процесуальний* (характеризує змістове наповнення, напрями, обсяги, інтенсивність та алгоритм діяльності як педагога закладу позашкільної освіти, так і зростаючої особистості у процесах освіти, виховання, розвитку та міжкультурної взаємодії);

предметно-операційний (сприяє усвідомленню учнями взаємозв'язків і взаємозалежностей у системах: «людина–людина», «людина–суспільство», «природа–людина–суспільство», визначає обсяги і спрямування освітньо-виховної діяльності педагога, а також навчально-пізнавальної, пошукової, дослідницької і конструкторської діяльності та конкретної суспільно корисної, масової чи природоохоронної роботи учнів) [7, с. 9-11].

Висновок. Отже, зважаючи на вищевикладене, можемо констатувати, що до найважливіших об'єктивних чинників освіти, виховання, розвитку і соціалізації дітей та учнівської молоді в закладах позашкільної освіти належить саме соціокультурний контекст суспільного життя. При цьому лише в контексті засвоєння дітьми й учнівською молоддю культурних зразків різних народів, які мешкають в Україні, а також творення нових феноменів культури можлива соціальна функція відтворення і розвитку людського в людині.

Варто відзначити, що подальших досліджень вимагають проблеми розвитку варіативності й багатокладності позашкільної освіти, розроблення інноваційних методик самоосвіти, самовиховання і саморозвитку зростаючої особистості в закладах позашкільної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальные направления развития внешкольного (дополнительного) образования детей в странах Восточной Европы [Текст]: обзор по Беларуси, Казахстана, России, Украине / под ред. А. В. Золотаревой. – Прага-Ярославль : ЕАІСУ-ЯГПУ, 2010. – 138 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості. Кн. 3. Сходження до духовності : наукове видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади : навч.-метод. видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.

4. Національна доктрина розвитку освіти в Україні у XXI столітті. – К. : Шкільний світ, 2001. – 24 с.

5. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні // Освіта України. – № 94 (від 3.12.2004 р.). – С. 6–10.

6. Пустовіт Г. П. Компетентнісний підхід у змістових конструктах освіти й виховання особистості в позашкільних навчальних закладах: теоретичні концепти / Г. П. Пустовіт // Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. Педагогіка і психологія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – Вип. 718. – С. 152–163.

7. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання: деякі нотатки про сьогодення / Г. П. Пустовіт // Формування та розвиток творчих здібностей дітей та учнівської молоді в креативному освітньому соціумі : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (16-17 жовтня 2008 р.). – Суми : ВАТ «Сумська друкарня», 2008. – С. 9–17.

8. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта та виховання крізь призму сьогодення / Г. П. Пустовіт // Рідна школа. – 2009. – № 3 (963). – С. 28–33.

9. Пустовіт Г. П. Позашкільні навчальні заклади – погляд у майбутнє / Г. П. Пустовіт // Нова педагогічна думка : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Формування соціальної компетентності вихованців позашкільних навчальних закладів» Рівне, 9-10 червня 2011). – Рівне, 2011. – № 3. – С. 17–19.

10. Пустовіт Г. П. Теорія пізнання як методологічна основа побудови змісту позашкільної освіти і виховання (початок статті) / Г. П. Пустовіт // Рідна школа. – 2006. – № 11 (922). – С. 3–6.

11. Пустовіт Г. П. Теорія пізнання як методологічна основа побудови змісту позашкільної освіти і виховання (продовження статті) / Г. П. Пустовіт // Рідна школа. – 2006. – № 12 (923). – С. 27–30.

Дата надходження до редакції: 01.03.2018 р.